

Η ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΩΝ ΑΙΤΙΩΝ ΜΙΑΣ ΠΑΡΕΡΜΗΝΕΙΑΣ

Εισαγωγή-ιστορία της έρευνας

να από τα σημαντικότερα επιτεύγματα του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού είναι, χωρίς αμφιβολία, η δημιουργία του θεάτρου. Η απαρχή του ανάγεται σε λατρευτικά δρώμενα πρώιμων χρόνων στη μινωική Κρήτη, τα οποία αργότερα, στους λεγόμενους σκοτεινούς αιώνες (11^{ος}-8^{ος} αι. π.Χ.), μετεξελίχθηκαν σε τελετουργικές εκδηλώσεις προς τιμήν του θεού Διονύσου για να φθάσουν σταδιακά στη συγκρότηση θεατρικού λόγου και πράξης². Ακόμη βέβαια, εξακολουθεί να παραμένει μείζον θέμα της έρευνας³ η μετάβαση αυτή, πώς δηλαδή μέσα από τις μαγικές ιερές τελετές, που αναπαρίσταναν ευλαβικά τα μυστήρια της ζωής και του θανάτου, έγινε δυνατόν να αναδυθεί αυτό το είδος της εκρηκτικής τέχνης και πώς μέσα από τις αφηγήσεις των αοιδών και των ραψωδών των ομηρικών επών και τους διθυράμβους στη συνέχεια, προέκυψε ένας τόσο σύνθετος συνδυασμός έντεχνου έμμετρου λόγου και δράσης, καλά δομημένης με στέρεη μυθοπλασία⁴.

Στην Ελλάδα, λοιπόν, τον τόπο όπου γεννήθηκε κατά την κλασική εποχή το θέατρο, με τα χαρακτηριστικά εκείνα στοιχεία τα οποία καθόρισαν την τύχη ολόκληρου του μετέπειτα ευρωπαϊκού θεάτρου, είναι απολύτως αναμενόμενο οποιαδήποτε εξέλιξη του στους κατοπινούς αιώνες, και προπαντός κατά τη ρωμαϊκή εποχή, να μην προσελκύσει την ιδιαίτερη προσοχή των μελετητών. Για μεγάλο χρονικό διάστημα, το ενδιαφέρον της έρευνας επικεντρώθηκε στην ανάλυση των ελληνικών έργων, στη διερεύνηση και ερμηνεία των συνθηκών που δημιούργησαν το ελληνικό θέατρο, στους τρόπους και τις μεθόδους ανεβάσματος των έργων κατά την κλασική αρχαιότητα και μέχρι τις μέρες μας⁵, θέματα ανεξάντλητα, συχνά δυσεπίλυτα και δυσεπίλυτα, τα οποία προκάλεσαν εδώ και αιώνες και εξακολουθούν να προκαλούν αλληπάλληλες συζητήσεις.

Η έρευνα έχει να αντιμετωπίσει συχνά αξεπέραστα κενά, κυρίως σε ό,τι αφορά το περιεχόμενο, την πλοκή και τη δομή των έργων, τόσο αυτών που μας παραδόθηκαν σε μια ολοκληρωμένη μορφή και πολύ περισσότερο αυτών που διασώθηκαν σε μικρά ή μεγαλύτερα αποσπάσματα ή μόνο ως τίτλοι. Τα διασωθέντα έργα δίνουν ένα ελάχιστο δείγμα του συνολικού αριθμού που γράφτηκε σε όλη τη διάρκεια των κλασικών χρόνων. Με δεδομένο ότι θεατρικά έργα παρουσιάζονταν στην Αθήνα δύο φορές ετησίως, στις δύο μεγάλες γιορτές προς τιμήν του Διονύσου, τα Λήναια και τα μεγάλα εν Άστυ Διονύσια, θα πρέπει να έχει γραφτεί σε διάστημα ενός αιώνα ένας τεράστιος αριθμός έργων (Εικ. 1α,β). Έτσι, από ένα δυσθεώρητο σύνολο συγγραφικής παραγωγής, που ασφαλώς ξεπερνούσε κατά πολύ τα 1000 έργα, έχουν φθάσει στα χέρια μας, σχεδόν αλώβητα, μόνο τριάντα τέσσερα έργα τραγικών και έντεκα κωμωδίες, ποσοστό απειροελάχιστο για την ορθή εκτίμηση ενός μοναδικού επιτεύγματος του ελληνικού πνεύματος, το οποίο καθόρισε όλη την πορεία του ευρωπαϊκού πνευματικού γίγνεσθαι.

Τη μελέτη του θεάτρου της κλασικής αρχαιότητας ακολουθεί, σχεδόν αναπόσπαστα, το πρόβλημα της συνέχειάς του στους ελληνιστικούς χρό-

² U. von Wilamowitz-Moellendorf, *Η αττική τραγωδία, γένεση και διαμόρφωση ενός είδους*, μτφρ Η. Τσιριγκάκης, επιμ. Δ. Ιακώβ, Θεσσαλονίκη 2003, 35-60.

³ Σχετικά με το θέμα υπάρχει εξαιρετικά πλούσια ελληνική και ξένη βιβλιογραφία ήδη από τον 19^ο αιώνα. Βλ. ενδεικτικά Φρ. Νίτσε, *Η γέννηση της τραγωδίας*, μτφρ Ν. Κεφαλά, (χωρίς τόπο & χρόνο έκδοσης). Επίσης W. Dörpfeld και E. Reisch, *Das Griechische Theater* (1897). Μια σχοινοτενής παράθεση των μονογραφιών και των άρθρων δεν εμπίπτει στα πλαίσια αυτής της μελέτης. Ωστόσο, για μια πρώτη ενημέρωση βλ. ενδεικτικά M. Bieber, *The History of Greek and Roman Theater* (1939, 1961), την τριλογία του Sir A. Pickard-Cambridge, *The Theater of Dionysus in Athens* (1946), *The dramatic Festivals of Athens* (1953, 1968) *Dithyramb, Tragedy and Comedy* (1927, 1962), J. de Romilly, *La Tragédie Grecque*, Paris 1970 και στα ελληνικά *Αρχαία ελληνική τραγωδία*, μτφρ Μ. Καρδαμίτσα-Ψυχογιού, θεώρηση Ν. Πετρόπουλος, Αθήνα 1997, το δίτομο έργο του A. Lesky, *Η τραγική ποίηση των αρχαίων Ελλήνων*, τόμος Α' *Από τη γένεση του είδους ως τον Σοφοκλή*, τόμος Β' *Ο Ευριπίδης και το τέλος του είδους*, μτφρ. Ν. Χουρμουζιάδης, Αθήνα 1990, Ν. Χουρμουζιάδης, *Όροι και μετασηματισμοί στην αρχαία ελληνική τραγωδία*, Αθήνα 1991², H. Blume, *Εισαγωγή στο αρχαίο θέατρο*, μτφρ Μ. Ιατρού, Αθήνα 1993³, όπου και η προηγούμενη βιβλιογραφία καθώς και J. de Romilly, *Η ελληνική τραγωδία στο πέρασμα του χρόνου*, μτφρ Μ. Αθανασίου & Κ. Μηλιάρη, πρόλογος Μ. Πλωρίτης, Αθήνα 2000.

⁴ J. Duvignaud, *Sociologie du Théâtre, Sociologie des ombres collectives*, Paris 1965 και 1999², 239-249.

⁵ P. Vasseur-Legangneux, *Les Tragédies grecques sur la scène moderne, une utopie théâtrale*, Paris 2004.

νους. Ωστόσο, ελάχιστα στοιχεία, και ακόμη λιγότερα έργα, έχουν διασωθεί από το ελληνιστικό θέατρο, γεγονός που δημιουργεί σημαντικό χάσμα στη γνώση μας για την άμεση εξέλιξη του θεάτρου των κλασικών χρόνων, το πέρασμά του από την ολιγάριθμη αθηναϊκή κοινωνία στις άλλες πόλεις και τη ταχύτατη και ευρύτατη διάδοσή του σε ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο⁶. Από έμμεσες πηγές γνωρίζουμε ότι κατά την ελληνιστική εποχή, που διακρίνεται για την αφθονία παραγωγής και τον πλουραλισμό της, υπήρξε ικανή παραγωγή έργων. Τίποτε, όμως περισσότερο και πιο συγκεκριμένο. Αμυδρή εικόνα του ελληνιστικού θεάτρου σχηματίζουμε από διάσπαρτες, περισσότερο ή λιγότερο έμμεσες, φιλολογικές και ιστορικές πληροφορίες⁷ κατά κύριο λόγο αλεξανδρινών ή μετά-αλεξανδρινών επισημώνων, σχολιαστών και λεξικογράφων⁸.

Με τη μεγαλύτερη παραγωγή των κειμένων οριστικά χαμένα, σημαντικά τεκμήρια απομένουν, επίσης, τα αρχαιολογικά κατάλοιπα. Μέσα από αυτά επιβεβαιώνεται η ύπαρξη και άλλων έργων, σκηνές των οποίων αποτυπώνονται είτε σε πολύπλοκες συνθέσεις αγγειογραφιών, του 4ου προ-χριστιανικού αιώνα, είτε σε παραστάσεις ανάγλυφων αγγείων των ελληνι-

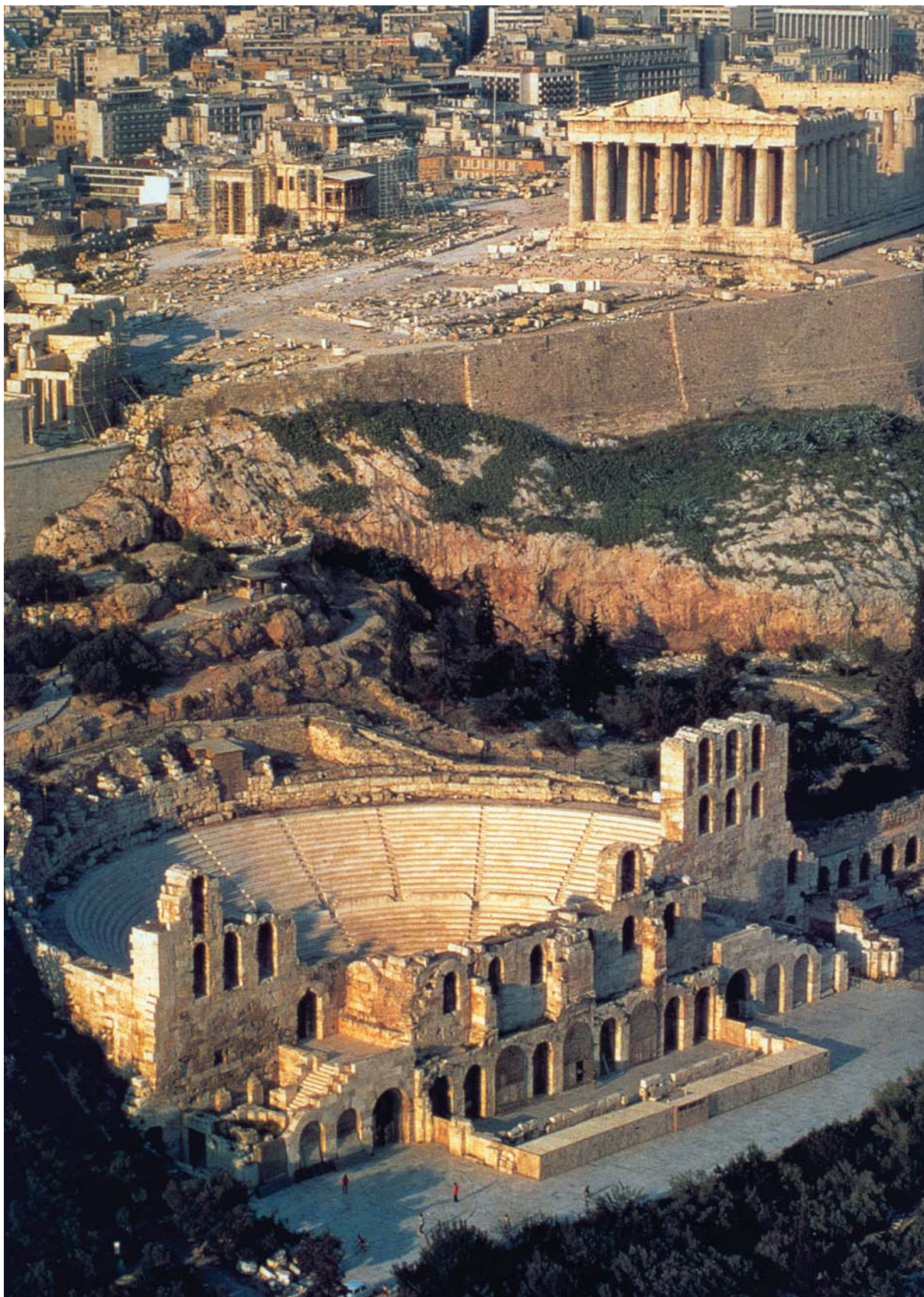
⁶ J. Boardman, J. Griffin, O. Murray (εκδ.), *Η Ελλάδα και ο ελληνιστικός κόσμος*, μτφρ Α. Τσοτσόρου-Μύστακα, Αθήνα 1996, όπου το άρθρο του Ρ. Levi, «Το ελληνικό θέατρο», 223-266.

⁷ Για στοιχεία για την εξέλιξη των θεατρικών δραστηριοτήτων κυρίως σε δύο μεγάλα κέντρα, τη Δήλο και τους Δελφούς, κατά τους ελληνιστικούς χρόνους βλ. G. F. Sifakis, *Studies in the History of Hellenistic Drama*, London 1967. Επίσης βλ. μια διαχρονική διαδρομή Α. Kuttner, «Hellenistic Images of Spectacle from Alexandre to Augustus», *The Art of Ancient Spectacle*, B. Bergmann and C. Kondoleon (ed.), Washington, 1999, 97-123.

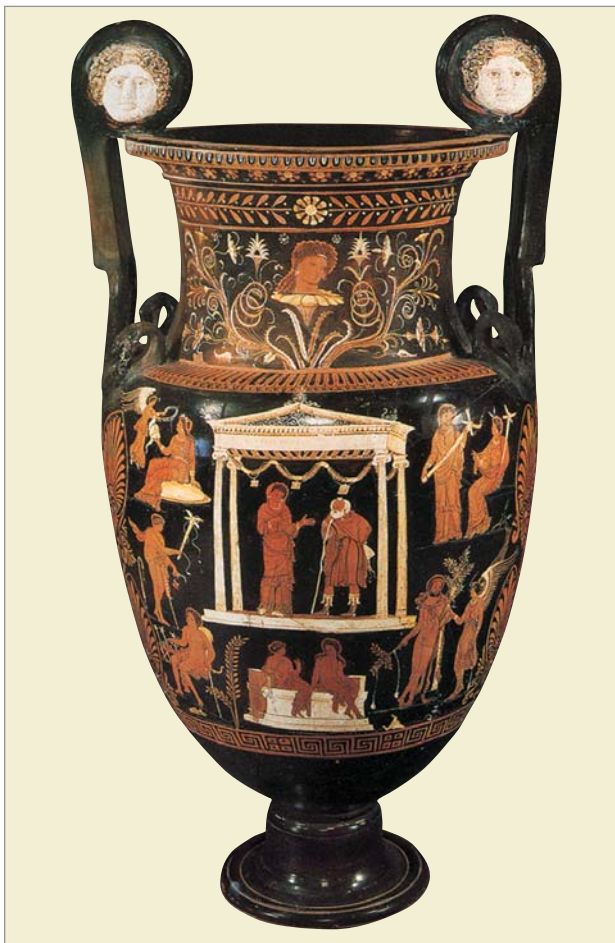
⁸ Ενοίωνες είναι οι τελευταίες έρευνες σε παπύρους από την πόλη της Αιγύπτου Οξύρυγχο με καινούργιες μεθόδους αρχαιμετρίας οι οποίες καθιστούν δυνατή την ανάγνωση «σβησμένων» παπύρων με θεατρικά κείμενα. Σύμφωνα με τις δηλώ-

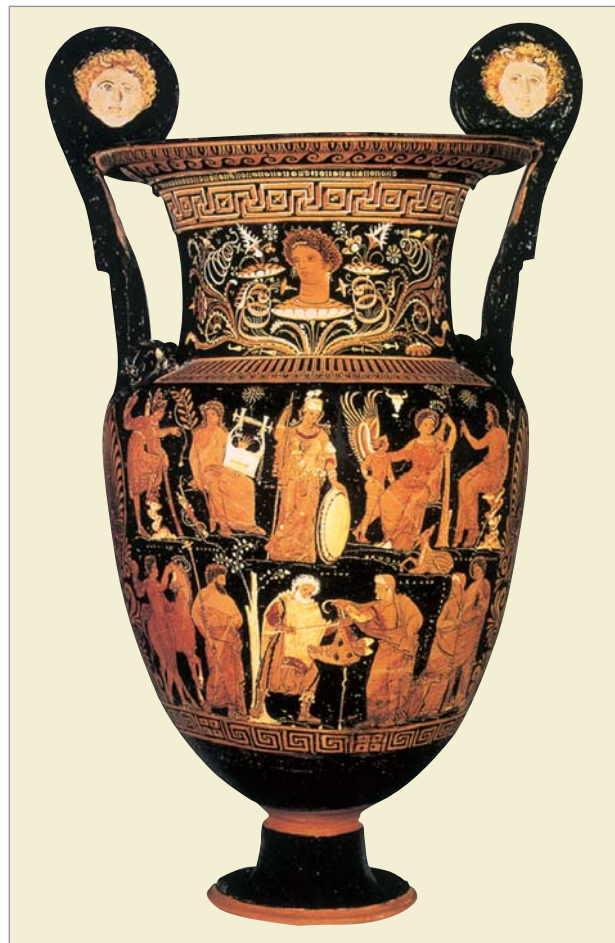
Εικ. 1α Το θέατρο του Διονύσου στην Αθήνα, όπως μετασκευάστηκε κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους. Στη θέση αυτή πρωτοπαίχτηκαν τα έργα των μεγάλων τραγικών.

Εικ. 1β Αθήνα, το ωδείο του Ηρώδου του Αττικού στους πρόποδες της Ακρόπολης, 2ος αιώνας μ.Χ. Εδώ και στο θέατρο του Διονύσου διεξήχθησαν όλες οι μεγάλες παραστάσεις της αρχαιότητας.

Εικ. 2 Ερυθρόμορφος κρατήρας από την Απουλία (Ν. Ιταλία) του 4ου αιώνα π.Χ. με απεικόνιση σκηνής τραγωδίας με την άφιξη της Μήδειας στην Ελευσίνα.

Εικ. 3 Ερυθρόμορφος κρατήρας από τη Ν. Ιταλία με απεικόνιση σκηνών τραγωδίας. Στην πάνω σειρά εμφανίζονται θεοί δωδεκάθεου με κορίαρχη τη μορφή της Αθηνάς. Στην κάτω σειρά οι ήρωες του έργου δηλώνονται ενεπίγραφα.

στικών χρόνων (Εικ. 2, 3). Λίθινα ανάγλυφα και πήλινα πλακίδια ή ειδώλια θεατρικών προσωπειών και ηθοποιών παρέχουν σημαντικά, πλην όμως ελλιπή, στοιχεία για διάφορα θέματα σχετικά με το αρχαιοελληνικό θέατρο. Η αποσπασματικότητα όλων αυτών σε συνδυασμό με τη σπανιότητα των μετά-μενάνδρειων θεατρικών έργων, ακόμη και σε μορφή θραυσμάτων, οδήγησε στην άποψη ότι κατά τον 4^ο και 3^ο προχριστιανικό αιώνα ελάχιστη πρόοδος έγινε στο θέατρο του ελλαδικού χώρου, μια άποψη που έρχεται να ανασκευάσει η πληθώρα των θεατρικών κτηρίων σε όλη την επικράτεια κατά τους χρόνους αυτούς, νεόδμητων και μεταποιημένων παλαιών, αποδεικνύοντας μια αδιάλειπτη θεατρική δραστηριότητα.

Παρόμοια προβλήματα ανακύπτουν και με τη μελέτη του θεάτρου κατά τη ρωμαϊκή εποχή. Το σύνολο της θεατρικής γραμματείας της ρωμαϊκής αρχαιότητας διακρίνεται, επίσης, από αποσπασματικότητα και δεν είναι δυνατόν να εκτιμηθεί με πληρότητα. Ωστόσο, ακόμη και ό,τι απέμεινε θεωρήθηκε, και θεωρείται ακόμη από πλειάδα ελλήνων και ξένων ερευνητών, κακέκτυπη απομίμηση της υψηλής δραματικής τέχνης της κλα-

σεις των επιστημόνων που ασχολούνται με το θέμα θα απαιτηθούν τουλάχιστον δέκα χρόνια για να δοθούν στη δημοσιότητα τα «νέα» κείμενα της αρχαιοελληνικής γραμματείας.

Εικ. 4 Ερυθρόμορφος κρατήρας με απεικόνιση θεατρικού έργου. Πίσω από τις τρεις κυρίαρχες μορφές των πρωταγωνιστών διακρίνεται το σκηνικό και οι δευτερεύοντες ήρωες ανάμεσά του.

σικής Αθήνας ή αδέξια μετάπλαση της ελληνοιστικής Νέας Κωμωδίας (Εικ. 4). Και πράγματι, από μια περιορισμένη οπτική γωνία, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι αυτό συμβαίνει ως ένα βαθμό. Ωστόσο, καθώς το θέατρο αποτελεί αναμφίβολα καθρέπτη της εποχής του, η εξέλιξή του κατά τους μετέπειτα χρόνους θα πρέπει απαραίτητως να παρακολουθείται μέσα στο ιστορικό του πλαίσιο, λαμβάνοντας πάντοτε υπόψη τις πολιτικές, κοινωνικές, θρησκευτικές και οικονομικές συνθήκες που το επηρεάζουν και εν τέλει το διαμορφώνουν⁹. Κάτω από αυτές τις προϋποθέσεις, διαπιστώνει κανείς ότι ναί μεν δεν συνεχίζεται το γνώριμο θέατρο της κλασικής Αθήνας ή έστω της ελληνοιστικής επικράτειας, το θεατρικό φαινόμενο όμως έχει ήδη εδραιωθεί, αποτελώντας αναπόσπαστο κομμάτι της δημόσιας ζωής απανταχού στον ελλαδικό κόσμο και έχει εξελιχτεί και μεταπλαστεί ανάλογα με την κοινωνία, η οποία κατά καιρούς το έθρεψε και στην οποία τελικά απευθυνόταν.

Το θέατρο κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους εμπεριέχει ποικίλες εκφάνσεις σε πολλαπλά επίπεδα, ενώ ο όρος «ρωμαϊκό θέατρο» είναι πολύσημος: δηλώνει τα ίδια τα έργα, τον τρόπο ανεβάσματός τους, τα οικοδομήματα και κατ' επέκταση και όλο το φαινόμενο του θεάματος, όπως αυτό διαμορφώθηκε κατά την εποχή της επικράτησης των Ρωμαίων σε όλη τη μεσογειακή λεκάνη αλλά και σε εδάφη της Δυτικής και Κεντρικής Ευρώπης και Ασίας. Έτσι, κατ' αρχάς ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ίδια τα θεατρι-

⁹ Σχετικά με τη σπουδαιότητα του κοινωνικού χαρακτήρα που διατηρεί κάθε σχηματισμός ή μετατροπή των διανοητικών «εργαλείων» της ανθρωπότητας βλ. Π. Μαρτινίδης, *Οι λέξεις στην αρχιτεκτονική και την επιστημονική σκέψη*, Αθήνα 1990, 17.

κά κείμενα, όπως αυτά μεταφέρθηκαν από την ελληνική στη λατινική γλώσσα, η εξέλιξη και η διαμόρφωσή τους μέσα στη ρωμαϊκή κοινωνία, ο ρόλος τους στον εμπλουτισμό του ποιητικού λατινικού λόγου και οι σκοποί που εξυπηρέτησαν. Ενδιαφέρον παρουσιάζει, επίσης, η αναζήτηση λογοτεχνικών κειμένων της λατινικής γραμματείας, όπως αυτά του Οράτιου, του Οβιδίου, του Λουκιανού κ.ά., τα οποία μολονότι δεν γράφτηκαν ως τυπικά θεατρικά έργα φαίνεται πως απέκτησαν κάποια παραστασιολογική υπόσταση, εφόσον υπάρχουν σαφείς ενδείξεις σε αρκετές περιπτώσεις ότι απαγγέλλονταν από καλλιτέχνες σε κοινό, συνήθως με συνοδεία μουσικής.

Ο όρος «ρωμαϊκό θέατρο» μπορεί επίσης να αναφέρεται στη θεατρική δραστηριότητα πόλεων της ιταλικής χερσονήσου και των δυτικών και βορειοαφρικανικών επαρχιών της αχανούς αυτοκρατορίας. Ο ίδιος όρος αφορά την εξέλιξη του θεάτρου σε πόλεις του ελλαδικού χώρου κατά τους χρόνους της ρωμαϊκής κατάκτησης. Παρά την ένδεια των πηγών, από την πληθώρα και το μέγεθος των κτηρίων θεαμάτων αλλά και από άλλα στοιχεία, όπως είναι οι άφθονες απεικονίσεις έργων, χαρακτήρων και σκηνών από τραγωδίες και κωμωδίες, το ανέβασμα θεατρικών έργων και η παραστασιολογική δράση κάθε τύπου με κανέναν τρόπο δεν φαίνεται να διακόπηκε σε όλη τη διάρκεια των χρόνων αυτών. Αντίθετα, η θεατρική δραστηριότητα φαίνεται να συνεχίζεται αδιάλειπτα και, μάλιστα, παρατηρείται έξαρση των θεαμάτων σε όλες τις πόλεις της ηπειρωτικής Ελλάδας, των νησιών και των μικρασιατικών παραλίων μέχρι και τις ελληνικές πόλεις της Εγγύς Ανατολής καθώς και στις αποικίες της Μεγάλης Ελλάδας.

Σε καμία περίπτωση ακόμη δεν θα πρέπει να αγνοηθεί η σημαντικότητα συμβολή των Ρωμαίων στην εξέλιξη του θεατρικού κτίσματος αλλά και των κτηρίων θεαμάτων γενικότερα, μια και την εποχή αυτή, μέσα από τεχνολογικές κατακτήσεις, καθίσταται δυνατόν το θέατρο να αυτονομηθεί ως οικοδόμημα και να αποκτήσει κτηριακή οντότητα και επάρκεια, με αποτέλεσμα όλα τα ευρωπαϊκά θεατρικά οικοδομήματα από την Αναγέννηση και μετά να βασιστούν στα επιτεύγματα αυτής της εποχής.

Προκύπτουν έτσι τέσσερα ζητήματα: 1) η εισαγωγή και η εξέλιξη του θεάτρου ως είδους στη Ρώμη και η διάδοσή του στους υπηκόους της αχανούς ρωμαϊκής επικράτειας, 2) η συνέχιση της θεατρικής παράδοσης στις πόλεις του ελλαδικού χώρου και η προσαρμογή της στα νέα δεδομένα της εποχής, 3) η παρακολούθηση της εξέλιξης του θεατρικού κτηρίου από τον 1^ο αι. π. Χ. που πρωτοεμφανίζεται στη Ρώμη έως τον 4^ο αι. μ.Χ. οπότε, με το διάταγμα του Θεοδοσίου Α', παύει η λειτουργία των θεάτρων απανταχού στην αυτοκρατορία¹⁰ και 4) η εισαγωγή νέων τύπων θεαμάτων στο ρεπερτόριο της διασκέδασής των υπηκόων του ρωμαϊκού κράτους.

Εξάλλου, η εποχή, κυρίως κατά τους αυτοκρατορικούς χρόνους, χαρακτηρίζεται από την ευρύτατη χρήση του θεάτρου και των θεαμάτων σκοπίμως από την ίδια την εξουσία, ως μέσον προώθησης ιδεών και ενοποίησης ανομοιογενών πληθυσμιακών στοιχείων. Για πρώτη φορά στην ιστορία των λαών η διασκέδαση γίνεται, μέσω παροχής θεαμάτων, όργανο ελέγχου των μαζών, προκειμένου, τεχνηέντως, να αποσπαστούν από τη συνειδητοποίηση της ανέχειας και τις συνέπειες των «ταξικών» διαφοροποιήσεων μιας ετερόκλητης κοινωνικής διαστρωμάτωσης¹¹.

Το φαινόμενο της γενικής χρήσης του θεάματος ως μέσου εδραίω-

¹⁰ P. Brown, *Ο κόσμος της ύστερης αρχαιότητας*, μτφρ Ε. Σταμπογλή, επιμ. Ε. Σύρμου-Δ. Κουβίδη, Αθήνα 1998, 111-113.

¹¹ Ζ. Καρκοπινό, *Η καθημερινή ζωή στη Ρώμη στο απόγειο της αυτοκρατορίας*, μτφρ Κ. Παναγιώτου, Αθήνα 1990, 262.

¹² Ν. Λάσκαρης, *Ιστορία του ρωμαϊκού θεάτρου*, Αθήνα 1928.

¹³ Σ. Σακελλαρόπουλος, *Συνοπτική Ιστορία των Λατινικών Γραμμάτων*, ανατύπωση, Αθήνα 1994.

¹⁴ Χ. Αθανασόπουλος, *Προβλήματα στις εξελίξεις του σύγχρονου θεάτρου*, Αθήνα 1976.

¹⁵ Π. Μαρτινίδη, *Μεταμορφώσεις του θεατρικού χώρου*, Αθήνα 1999.

¹⁶ Ρ. Terentius Afer, *Eunuchus*, Εισαγωγή-μετάφραση Λ. Μ. Τρομάρας, Θεσσαλονίκη 1991 και 1996, Τερεντίου, *Οι αδελφοί*, μετάφραση Κ. Παναγιωτάκης, Αθήνα 1996, Τερέντιου, *Ο Ευνούχος* Κ. Παναγιωτάκης, Αθήνα 2001, Τερέντιου, *Hecyra, Εκυρά*, Εισαγωγή-μετάφραση Αντ. Σακελλαρίου, Θεσσαλονίκη 1999.

¹⁷ Ε. Τσουρέας, *Λεύκιου Ανναίου Σενέκα, Φαίδρα*, Αθήνα 1998, Λεύκιος Ανναίος Σενέκας, *Οιδίππους*, μτφρ Τ. Ρούσσος, Αθήνα 2000, Λεύκιος Ανναίος Σενέκας, *Μήδεια*, μτφρ Τ. Ρούσσος, Αθήνα 2000, Λεύκιος Ανναίος Σενέκας, *Ιππόλυτος*, μτφρ Τ. Ρούσσος, Αθήνα 2000.

¹⁸ Βλέπε σχετικά για όλα τα έργα στις The Loeb classical Library: *Plautus I*, with an English Translation by P. Nixon, in five volumes, *Amphitryon, The Comedy of Asses, The Pot of Gold, The two Bacchises, The Captives*, London-Cambridge-Massachusetts 1956, *Plautus II*, with an English Translation by P. Nixon, in five volumes, *Casina, The Casket Comedy, Curulio, Epidicus, The Two Menaechmuses, The Captives*, London-Cambridge-Massachusetts 1965, *Plautus III*, with an English Translation by P. Nixon, in five volumes, *The Merchant, The Braggart Warrior, The Haunted House, The Persian*, London-Cambridge-Massachusetts 1965, *Plautus IV*, with an English Translation by P. Nixon, in five volumes, *The little Carthaginian, Pseudolus, The Rope*, London-Cambridge-Massachusetts 1951, *Plautus V*, with an English Translation by P. Nixon, in five volumes, *Stichus, Three Bob Day, Truculentus, The Tale of a Travelling Bag, Fragments*, London-Cambridge-Massachusetts 1968, *Terence I*, with an English Translation by J. Sargeant in two volumes, *The Lady of Andros, The Self-tormentor, The Eunuch*, London-Cambridge-Massachusetts, 1953. *Terence II*, with an English Translation by J. Sargeant in two volumes, *Phormio, The Mother in Low, The Brothers*, London-Cambridge-Massachusetts 1951. *Seneca's Tragedies in two volumes, I*, with an English Translation by Frank Justus

σης μιας ιδεολογικής ηγεμονίας, στο πλαίσιο μιας πρώτης «μαζικής κουλτούρας», είχε ως συνέπεια, πέρα από την τεράστια ανάπτυξη στις τεχνικές οικοδόμησης των θεατρικών κτηρίων όπως προαναφέρθηκε, την αλματώδη εξέλιξη των θεατρικών σκηνικών μέσων, την επινόηση νέων θεατρικών ειδών και την καλλιέργεια καινούργιων τρόπων ερμηνείας και έκφρασης των ηθοποιών. Τα αποτελέσματα όλων αυτών των θεατρικών επιτευγμάτων, σε μια εποχή που σαφώς υστερεί ως προς την πρωτότυπη σύνθεση κειμένων, επηρέασαν την πορεία ολόκληρου του ευρωπαϊκού θεάτρου και καθόρισαν σε πολλούς τομείς τους τρόπους και τις μεθόδους της θεατρικής δράσης.

Η ιστορία της έρευνας του θεάτρου κατά τη ρωμαϊκή εποχή δεν έτυχε στην Ελλάδα της προσοχής που θα άξιζε, με αποτέλεσμα η σχετική ελληνική βιβλιογραφία να είναι εξαιρετικά πενιχρή. Εκτός από δύο πεπαιλωμένες μελέτες, την *Ιστορία του ρωμαϊκού θεάτρου* του Ν. Λάσκαρη¹², γραμμένη υπό τύπον σημειώσεων για μαθήματά του σε σχολή θεάτρου, και τη *Συνοπτική Ιστορία των Λατινικών Γραμμάτων* του Σ. Σακελλαρόπουλου¹³, δεν υπάρχει στη ελληνική βιβλιογραφία κανένα άλλο έργο σχετικό με το θεατρικό φαινόμενο, όπως αυτό εξελίχθηκε στη Ρώμη και από εκεί εξαπλώθηκε σε όλη την επικράτεια της αυτοκρατορίας. Σε γενικότερες μελέτες αναφορικά με την εξέλιξη του θεατρικού χώρου ως αρχιτεκτονήματος, όπως αυτές του Χ. Αθανασόπουλου¹⁴ και του Π. Μαρτινίδη¹⁵ με αφορμή την παρουσίαση των αντίστοιχων κτισμάτων της εποχής γίνεται διαχρονική, αλλά σύντομη, επισκόπηση των ιδεολογικών ρευμάτων –στην πρώτη περίπτωση– ή εκ βαθέων πολυεπίπεδη κριτική και διεισδυτική θεώρηση –στη δεύτερη– στις συνθήκες διαμόρφωσης του θεατρικού φαινομένου σε συνδυασμό και με το περιεχόμενο των έργων.

Χαρακτηριστικό της απαξιωτικής στάσης ή της έλλειψης ειδικότητας απέναντι στα διασωθέντα θεατρικά έργα της λατινικής γραμματείας είναι το γεγονός ότι για τα περισσότερα δεν υπάρχουν δόκιμες, καλά σχολιασμένες φιλολογικές μεταφράσεις στα ελληνικά. Ακόμη και μέχρι σήμερα δεν έχουν μεταφραστεί τα έργα του Πλαύτου, τα οποία αν μη τι άλλο δίνουν και ένα καλό δείγμα του ελληνιστικού θεάτρου, εφόσον τα περισσότερα είναι εμπνευσμένα από έργα της Νέας Κωμωδίας. Κατά την τελευταία δεκαεπταετία μόνο, και όχι συστηματικά, κυκλοφόρησαν μεταφράσεις τριών κωμωδιών του Τερέντιου¹⁶ και μεταφράσεις τεσσάρων τραγωδιών του Σενέκα¹⁷, ενώ το σύνολο των λατινικών θεατρικών έργων μπορεί να γίνει γνωστό στους έλληνες αναγνώστες μόνο από τις έγκριτες αγγλικές μεταφράσεις των εκδόσεων Loeb¹⁸.

Αντίθετα, πολλοί ξένοι ερευνητές, στην πλειονότητά τους φιλόλογοι, ασχολήθηκαν με το ρωμαϊκό θέατρο, κυρίως από την άποψη της ποιητικής παραγωγής. Σε σημαντικά εγχειρίδια της λατινικής λογοτεχνίας, όπως του Albrecht¹⁹, του Rose²⁰, του Bieler²¹, του Kenney-Clausen²² και του Graf²³, αφιερώνονται μακροσκελή κεφάλαια σχετικά με τη ρωμαϊκή τραγωδία και κωμωδία. Ανάμεσα στον μακρύ κατάλογο των φιλολογικών κυρίως, μελετών, ιδιαίτερα αναφορικά με θέματα γλώσσας, ύφους και ανάλυσης περιεχομένου των λατινικών έργων της δραματικής και κωμικής ποίησης, ξεχωρίζουν οι μελέτες της F. Dupont²⁴, οι οποίες την τελευταία εικοσαετία, μέσα από μια κοινωνιολογική προσέγγιση του ρωμαϊκού θεάτρου,

έδωσαν νέα διάσταση στην οπτική της ερμηνείας του. Η βασική της μελέτη, που αποτέλεσε και το αντικείμενο της διδακτορικής διατριβής της, δημοσιεύτηκε το 1985 και μεταφράστηκε στα ελληνικά μόλις το 2003.

Οι καινοτόμες μελέτες της F. Dupont που ακολούθησαν²⁵, σχετικά με το θεατρικό φαινόμενο στη Ρώμη, τον κοινωνικό και καλλιτεχνικό ρόλο του ηθοποιού, τις σχέσεις των ρωμαϊκής κοινωνίας με το θέατρο, τις δραματουργικές αναλύσεις των έργων του Σενέκα κ.α., επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό νεότερους επιστήμονες δημιουργώντας, τρόπον τινά, μια καινούργια σχολή με συγκεκριμένες κατευθύνσεις ως προς τη θεώρηση των ρωμαϊκών θεατρικών δρωμένων. Υπάρχουν, ωστόσο, πολλά ανοικτά ακόμη θέματα προς συζήτηση σχετικά με τη «ρωμαϊκή φάση» του θεάτρου καθώς η Dupont, βασισμένη στην ψυχολογία και την κοινωνική ανθρωπολογία, άγγιξε το άλλο άκρο παραγνωρίζοντας σχεδόν παντελώς το ρόλο που έπαιξε η ελληνική θεατρική γραμματεία και παιδεία στους Ρωμαίους και υιοθετώντας μια «λατινοκεντρική» θεώρηση του θεατρικού φαινομένου στη ρωμαϊκή επικράτεια. Ταυτόχρονα, την απασχολεί με ποιο τρόπο εξελίσσεται το θεατρικό φαινόμενο αποκλειστικά στη Ρώμη, χωρίς να εξετάζονται και άλλες περιοχές, κυρίως του ελλαδικού χώρου όπου υπήρχε μακράων θεατρική παράδοση.

Όσον αφορά στη μελέτη του θεάτρου στον ελλαδικό χώρο κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, από το 168 π.Χ. και εξής μέχρι την ύστερη αρχαιότητα, υπολείπονται σημαντικά ζητήματα προς έρευνα και άφθονο ανεκμετάλλευτο υλικό. Καθώς οι γραμματειακές πηγές είναι ελάχιστες και έμμεσες, καθίσταται επιτακτική η προσέγγιση του φαινομένου μέσω άλλων οδών και κυρίως μέσα από αρχαιολογικά δεδομένα τα οποία, πέρα από την ιστορική τους προσέγγιση, θα πρέπει να αξιολογηθούν από θεατρολογική και σημειολογική άποψη σε συσχέτισμό με νέες αναγνώσεις των υπαρχόντων κειμένων²⁶. Πληροφορίες σχετικές με κτήρια θεαμάτων, απεικονίσεις ηθοποιών σε ειδώλια, συγκέντρωση και δημοσίευση των πήλινων θεατρικών προσωπείων, εντοπισμένων σε πολλές ανασκαφές, περισσότερο ή λιγότερο γνωστών αρχαιολογικών χώρων, σε συνδυασμό με σχετικό επιγραφικό υλικό αλλά και με τα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά δεδομένα της εποχής δεν έχουν ακόμη αξιοποιηθεί επαρκώς από τους ερευνητές.

Με τη συγκέντρωση ανάλογων τεκμηρίων θα καταστεί δυνατή η απόκτηση συνολικότερης και πληρέστερης θεώρησης για τα θεατρικά δρώμενα του δυτικού και του ανατολικού τμήματος της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Θα πρέπει, δηλαδή, να γίνουν προσπάθειες ανάλογες με αυτές του J. C. Moretti²⁷, σχετικά με την κοινωνική διάσταση του θεατρικού φαινομένου μέσα κυρίως από αρχαιολογικά δεδομένα και της E. Bouley²⁸, για τους ρωμαϊκούς αγώνες στη βαλκανική χερσόνησο και τις παραδουνάβιες περιοχές. Η επιμέρους, κατ' αρχάς, έρευνα για κάθε τμήμα ή επαρχία της ρωμαϊκής επικράτειας θα οδηγήσει, στη συνέχεια, σε πιο συνολικές συνθετικές μελέτες, προκειμένου να αποκτηθεί σφαιρικότερη εικόνα των δραστηριοτήτων αυτών.

Ο τεκμηριωμένος συνδυασμός των πληροφοριών θα προωθήσει, αναμφίβολα, την έρευνα προς την ανάλυση ενός εξαιρετικά ενδιαφέροντος κοινωνιολογικού φαινομένου, σχετιζόμενου άμεσα με την καθημερινότητα των ρωμαίων πολιτών σε όλη την επικράτεια. Θα συμβάλει ακόμη στην

Miller, *Hercules Furens, Troades, Medea, Hippolytus, Oedipus*, London-Cambridge-Massachusetts 1968, *Seneca's Tragedies in two volumes, II*, with an English Translation by Frank Justus Miller, *Agamemnon, Thyestes, Hercules Oetatus, Phoenissae, Octavia*, London-Cambridge-Massachusetts 1953.

¹⁹ M. Albrecht, *Ιστορία της Λατινικής Λογοτεχνίας*, επιμέλεια Δ. Ζ. Νικήτας, Ηράκλειο 1997.

²⁰ H. J. Rose, *Ιστορία της λατινικής λογοτεχνίας*, μτφρ. Κ. Γρόλλιος, Α' και Β', Αθήνα 1980².

²¹ L. Bieler, *Ιστορία της λατινικής λογοτεχνίας*, 2 τόμοι, μτφρ Α. Σκιαδά, Αθήνα 1972.

²² E. J. Kenney και W. V. Clausen (εκδ.), *Ιστορία της κλασικής λογοτεχνίας. 2: Λατινική λογοτεχνία*, μτφρ Θ. Πίκουλα και Α. Σιδέρη Τόλια, Αθήνα 1998.

²³ F. Graf, *Εισαγωγή στην Αρχαϊογνωσία*, τόμος Β' Ρώμη, μτφρ-επιμέλεια Δ. Ζ. Νικήτας, Αθήνα 2001.

²⁴ F. Dupont., *L'acteur-roi, le théâtre à Rome*, Paris 1985 και F. Dupont, *H αυτοκρατορία του ηθοποιού, το θέατρο στην αρχαία Ρώμη*, μτφρ, Σ. Γεωργακοπούλου, εκδόσεις ΜΙΕΤ, Αθήνα 2003.

²⁵ F. Dupont, *Les monstres de Sénèque*, Paris 1995, F. Dupont, *Le Théâtre latin*, Paris 1999, F. Dupont, *L'orateur sans visage, Essai sur l'acteur romain et son masque*, Paris 2000.

²⁶ Ζ. Σαμαρά, *Τα άδυνα του σημείου, Προοπτικές του θεατρικού κειμένου*, Αθήνα 2002, 12-20.

²⁷ J. C. Moretti, *Théâtre et société dans la Grèce antique*, Paris 2001 και η ελληνική έκδοση Moretti, J. C., *Θέατρο και κοινωνία στην αρχαία Ελλάδα*, μτφρ Ε. Δημητρακοπούλου, επιμ. Κ. Μπούρας, Αθήνα 2004.

²⁸ E. Bouley, *Jeux Romains, dans les provinces balkano-danubiennes du IIe siècle avant J. C. à la fin du IIIème siècle J. C.*, Paris 2001.

αρτιότερη κατανόηση της φθίνουσας πορείας του θεάτρου κατά τη ρωμαϊκή εποχή, της σταδιακής μετάλλαξης του από θέατρο πλούσιου λόγου σε θέατρο κινητικής έκφρασης και της κατά μεγάλο ποσοστό αντικατάστασής του από ποικιλόμορφα θεάματα, με περιορισμένη, ή τελείως διαφορετικής οπτικής και αισθητικής, θεατρική διάσταση.

Το ρωμαϊκό θέατρο, από την εποχή της ανάδυσης και κυριαρχίας του ευρωπαϊκού κλασικισμού, (17^{ος}-19^{ος} αιώνας), βρέθηκε κάτω από την επιβλητική σκιά του αρχαιοελληνικού. Η συμβολή του στην πορεία του παγκόσμιου θεάτρου παραγνωρίστηκε, παρερμηνεύτηκε ή αγνοήθηκε παντελώς. Πρωταρχικός στόχος του πονήματος αυτού είναι μέσα από μια καταγραφή των υπάρχοντων δεδομένων, κατά το μάλλον ή ήττον εγχειριδιακού χαρακτήρα, να γίνει γνωστό στο ευρύτερο αρχαιογνωστικό κοινό το σύνολο της θεατρικής παραγωγής μιας μεγάλης ιστορικής περιόδου, να εντοπιστούν τα κενά της έρευνας και να προσδιοριστούν προβλήματα που διαπιστώνονται στο συνδυασμό των πληροφοριών, σχετικά με τη μελέτη του θεάτρου και των θεαμάτων κατά τη ρωμαϊκή εποχή. Η παραθετική παρουσίαση των στοιχείων αυτών μπορεί να αποτελέσει δευτερογενώς, έναυσμα για μια επαναξιολόγησή τους με καινούργια πρόθεση, αποδεσμευμένη από προκαταλήψεις του παρελθόντος και προπαντός απαλλαγμένη από στείρες συγκρίσεις με το ελληνικό θέατρο των κλασικών χρόνων.

Δεύτερος στόχος της μελέτης αυτής, είναι να προσδιορίσει εκείνα τα χαρακτηριστικά της πρωτοτυπίας και των κατακτήσεων του ρωμαϊκού θεάτρου που συνέβαλαν στην προώθηση της θεατρικής τέχνης και επηρέασαν σημαντικά στην εξέλιξη του θεάτρου στην Ευρώπη. Τρίτος στόχος είναι να διέλθει συνοπτικά την εξέλιξη των οικοδομημάτων που φιλοξένησαν θεατρικές παραστάσεις αλλά και διάφορα άλλα θεάματα. Τελευταίος, αλλά όχι ελάχιστος σημασίας, στόχος είναι να καταδειχθεί αυτή η ποικιλία και η πολυμορφία των θεαμάτων, που κατέκλυσαν το αχανές ρωμαϊκό κράτος, το περίφημο *imperium romanum*, κυρίως κατά τους αυτοκρατορικούς χρόνους· μια ποικιλία η οποία οδήγησε σε αποδόμηση τού καθαυτό θεατρικού φαινομένου και σε στροφή του κοινού προς άλλες μορφές θεαμάτων και ψυχαγωγίας, μορφές ελάχιστα, ή τουλάχιστον με διαφορετικό τρόπο, «θεατρικές».